

Çevrenin Merkeze Ayaklanması: Babailer Ayaklanması

Öteki İslam Tarihi'nin Anadolu'daki önemli bir parçası olan Babai ayaklanmasını (Baba Resul/İlyas olayı) isyanın siyasal coğrafyası, isyanın sebepleri, Teolojik alt yapı, Dede Garkın, Baba İlyas ve Baba İshak'ın kimliği ile isyanın tahlili ve sonuç başlıkları altında incelemeye çalışacağım.

İsyanın siyasal coğrafyası:

İsyan için harekete geçen Baba İshak kuvvetleri, Artuklu Beyliğinin egemenliğindeki Mardin topraklarından yola çıkarak, Eyyûbi devletinin egemenliğinde olan Adıyaman topraklarını geçip, Anadolu Selçuklu devletinin toprakları olan Malatya'ya yöneldi. Malatya'daki çarpışmalardan sonra Sivas, Tokat ve Amasya'yı ele geçirerek, devletin merkezi olan Konya'ya ilerlemek üzere Kırşehir'in Malya ovasında toplanmaya başladı. Baba İshak kuvvetleri, Malya ovasındaki çarpışmalardan sonra yenilgiye uğradı.

İsyanın sebepleri:

Türklerin 1071 Malazgirt savaşından sonra girmeye başladığı Anadolu, 14. yüzyılın sonlara kadar irili ufaklı Türk boylarının göç dalgalarına maruz kaldı. 13. yüzyılın başlarında ise Babai isyanın da insan unsurunu oluşturan göçebe ve yarı göçebe Türkmenler iki büyük

olay üzerine Anadolu'ya akın etmeye başladılar. Bir Moğol devleti olan Karahıtaylar'la, bir Türk devleti olan Harezmsahlr arasındaki çatışmalar bölgede yaşayan Türk boylarının Anadolu'ya göç etmesine sebep oldu. Bu göç dalgalarının en önemlisi ise Moğolların istilaları sonucu ortaya çıkan göç dalgalarıydı. Moğolların Maveraünnehir'de başlayan istilaları bölgede yaşayan birçok irili ufaklı yarı göçebe Türk Boylarını Anadolu'ya göç ettirdi. Bu göç dalgalarıyla beraber Anadolu'nun sosyal, iktisadi ve kültürel yapısında ciddi değişmeler yaşanmaya başladı. Bu göç dalgalarının bir sonucu olarak, 13. yüzyıl Selçuklu egemenliğindeki Anadolu coğrafyasının demografik yapısına baktığımızda şehirli Türkler ve göçebe Türkler olmak üzere, iki farklı sosyal yapının ortaya çıktığını görmekteyiz. Bu sosyal yapılardan biri olan göçebe Türkmenler, Anadolu Selçuklu devletinin ve şehirli Türklerin baskıcı politikalarına maruz kalmaktaydılar. Bu baskıları iktisadi ve sosyo-psikolojik olmak üzere iki ana başlıkta inceleyeceğim.

1- İktisadi nedenler:

Selçuklular Anadolu topraklarını ele geçirdikten sonra, zengin toprak sahipleriyle halk kitleleri arasındaki iktisadi ve sosyal uçurumun farkına vardılar. Mevcut durumu ve bu durumdan doğabilecek krizleri aşmak ve önlemek için kendi anlayışları çerçevesinde miri toprak rejimi ile askeri iktâlar sistemini uygulamaya başladılar. Bu anlayış yeni ele geçen toprakları doğrudan devletin malı sayıyordu. Bazı şartlar altında kısıtlı bir miktarda da olsa özel mülkiyet kabul olunmuştu. Bahçe, bağlar, buğday ve arpa tarlaları da özel mülkiyetin kapsamı içerisindeydi. Bununla beraber bazı devlet kademelerinde çalışan bürokratlara da, devlet tarafından çeşitli topraklar verilmişti. Bu topraklar satılamıyor ve devredilemiyordu. Yani özetle Anadolu Selçuklu devletindeki toprak rejimi askeri iktâ sistemine dayanıyordu. Anadolu Selçuklu devletindeki iç çatışmalar ve saltanat kavgalarının bir sonucu olarak bu toprak rejimi sarsıntıya ve bozguna uğradı. Bu bozulma, köylerde büyük mülklere sahip bir toprak aristokrasisinin ortaya çıkmasına ve bu aristokrasinin köylüleri ırgat olarak kullanmasına sebep oldu. Bu bozulmayla beraber aynı zamanda bazı sipahiler ve emirler iktâları evlatlık vakıf haline getirerek, gelirlerini kendi çocuklarına bırakıyorlardı. İktâların vakıf haline getirilmesi de, Türkmenlerin yaşadığı kolektif arazilerin azalması ile mera ve kışlık bulma konusunda çeşitli sıkıntılar oluşturmaktaydı. Toprak sisteminin bozulması ve Anadolu'ya gelen göç dalgalarıyla beraber, göçebe Türkmenler ve Şehirli Türkmenler arasında göçebe/yerleşik kültür çatışmaları yaşanmaya başladı. Göçebe Türkmenler, hayvanlarını otlatabilmek için yazın yaylaya çıkıp, kışın ise düze inmek mecburiyetindeydiler. Bu gidiş ve gelişler de, şehirli halkın yaşam tarzı bozuluyor, tarlalar ve bahçelerdeki mahsuller göçebe Türkmenlerin hayvanları tarafından ziyana uğruyordu. Zamanla büyük çatışmalara dönüşen bu gerilimler aynı zamanda toplumsal huzursuzluğu da beraberinde getirmekteydi. Göçebe Türkmenler ağır vergi yükleri ile beraber sosyal baskılara maruz kalmaktaydılar.

2- Sosyo-psikolojik nedenler:

Göçebe Türkmenler ve yerleşik hayata geçmiş şehirli Türkmenler arasındaki karşılıklı yaşam tarzı uyumsuzlukları iki taraf arasında bir nefrete ve aşağılamaya yol açıyordu. Şehirli Türkmenler, göçebe Türkmenleri "Akılsız Türkler", "Zorba Türkler", "Korkusuz yahut temiz olmayan, pis Türkler" ve "isyancı, dinsiz Türkler" şeklindeki çeşitli yaftalarla aşağılamaktaydılar. Aynı şekilde göçebe Türkmenler de, bu aşağılama ve horlamalara karşı olarak da, şehirli Türkmenler için "Tembel" gibi kelimeler kullanmaktaydılar.

Bunun yanı sıra Anadolu Selçuklu devletine ait kadroların ve devlet imkânlarının İran uyruklu kişilere teslim edilişi de Türkmenler arasında rahatsızlığa sebebiyet vermişti. Devlet kademelerindeki İranlı unsurların Türkmenlere karşı kötü davranışları da bardağı taşıran son damlalar olmuştu. Göçebe Türkmenler hem çoğunluğunu oluşturduğu devlet tarafından baskılara maruz kalıyor, hem de kendi ırkdaşları olan şehirli Türkmenler tarafından hor görülüyordu.

İşte tam bu sıralarda hem iktisadi hem de, sosyo-psikolojik baskılara maruz kalan göçebe Türkmenler, Selçuklu yönetimine isyan edebilecek noktaya geldiler. Bu isyanın atılım gücünü ve yöneticiliğini ise göçebe Türkmenlerin hem kabile şefliği hem de dini önderliği görevini yapan Babalar yani dini kanaat önderleri yaptılar. Babai ayaklanmasının liderliğini ise Dede Garkın tarafından görevlendirilen Baba İlyas/Resul adıyla bilinen bir Türkmen şeyhi ile onun halifesi olan Baba İshak yaptı. Baba İlyas'ı, isyanın hazırlanması ve propaganda safhalarında bölgenin dini lideri, Baba İshak'ı ise isyanın yönetilmesi safhasındaki askeri lider olarak tanımlamak gayet yerinde olacaktır. Özellikle göçebe Türkmenlerin yaşam şekli ve dini kültürlerini anlatan kaynaklara baktığımızda Baba İlyas'ın bölge halkı üzerinde hem dini, hem de yönetici kimliğiyle büyük bir etki ve nüfuz sahibi olduğunu görmekteyiz. Dönemin kaynaklarında Baba İlyas'ın, Amasya'ya gelişiyle ilgili iki farklı görüş vardır. Bunlardan ilki Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubâd zamanında Anadolu'ya gelip Amasya civarındaki Çat yöresine gelerek bir zaviye açtığı, diğeri ise Mürşidi Dede Garkın'ın yaşadığı yöre olan Mardin'den, Amasya Çat yöresine gelip burada zaviye açtığıdır. Yaşamıyla ve açtığı zaviyeye bölge halkı üzerinde büyük bir etki bırakan Baba İlyas, genişlettiği irşat faaliyetlerini zamanla; Tokat, Çorum, Sivas, Maraş, Adıyaman, Malatya, Elbistan, Mardin ve Güney Doğu Anadolu'nun diğer kısımlarına yaymaya başladı. İrşat faaliyetlerinin yapıldığı bu topraklar, aynı zamanda göçebe Türkmenlerinde yoğunlukta yaşadığı topraklardı.

Açtığı zaviyeler ve irşat faaliyetleri aracılığıyla isyanın hazırlık devresini bitiren Baba İlyas, 1 Ağustos 1240 tarihinde (Hicri 10 Muharrem 638) hareket emrini vererek Türkmenleri harekete geçirdi. Baba İshak komutasındaki güçler öncelikle Kefersud'u, daha sonra ise Adıyaman'ı ele geçirdi. Daha sonra ise Malatya'ya yöneldi. Ancak Malatya'da dönemin Malatya valisinin, bazı Selçuklu askerlerinden ve bir kısım Hıristiyan halktan oluşturduğu askeri kuvvet ile karşılaştı. Bölgedeki şiddetli çarpışmalar sonucu, Malatya valisinin

oluşturduğu askeri gücü yenilgiye uğratan Baba İshak güçleri, kendilerine yeni taraftarların katılmasıyla beraber oldukça güçlü hale geldi. Daha sonra Sivas'a yönelen güçler, Sivas'ı ele geçirip Selçuklu ordularını bozguna uğratarak, Baba İlyas'ında yaşamakta olduğu Amasya'ya doğru harekete geçtiler. Baba İlyas'ın Amasya'ya yerleşerek zaviye açması dönemin halkı ve Anadolu Selçuklu devleti tarafından kötü karşılanmış ve faaliyetleri mercek altına alınmıştı. Faaliyetlerinin yakın takip altına alınmasında kimi kaynaklara göre Alevi olmaları gibi mezhepsel nedenler yatıyordu. Hatta bazı araştırmacılara göre isyan, ekonomik bunalımlar gibi iktisadi ve sosyal sebeplerden ziyade, Amasya'ya göçen Türkmenlerin, yerleşik halktan farklı olan dinsel inançlarından kaynaklı mezhepsel çatışmalardan çıkmıştır. Baba İshak kuvvetlerinin, mürşitlerinin yaşadığı Amasya'ya doğru harekete geçtiğini anlayan Anadolu Selçuklu yönetimi bu durumun önüne geçebilmek amacıyla, daha önceden takip altına aldığı Baba İlyas'ın içinde bulunduğu Amasya Kalesi'ni Hacı Mübârizuddin Armağanşah komutasındaki büyük bir Selçuklu kuvvetiyle kuşatmaya başladı. Oldukça yoğun çatışmalar sonucu Baba İlyas burada hayatını kaybetti. Baba İlyas'ın hayatını kaybetmesiyle ilgili dönemin kaynaklarında birden fazla görüş olmasına rağmen sıklıkla refere edilen üç farklı görüş vardır. Bir Selçuklu devlet tarihçisi olan İbn Bibi'ye göre Baba İlyas, Amasya kalesinde idam edilmiş ve surlardan aşağıya sallandırılmıştı.⁽⁸⁾ Süryani edebiyatının en önde gelen isimlerinden biri olarak kabul edilen tarihçi Ebü'l Ferec'e göre ise, Selçuklu askerlerinin Baba İlyas'a pusu kurduğunu ve bu pusu sonucu baba hayatını kaybetmişti.⁽⁹⁾ Dominiken misyonerler grubuna dâhil olan tarihçi Simon de Saint-Quentin'e göre ise, Baba İlyas savaş esnasında ağır yaralanarak hayatını kaybetmiştir. ⁽¹⁰⁾Baba İlyas'ın torunlarından biri olan mutasavvıf Elvan Çelebi ise, Baba İlyas'ın yakalanıp, bir zindana atıldığı ve bu zindandan göğe doğru yükseldiğini belirtir.⁽¹¹⁾ Bu üç görüşe ve farklı kaynaklara da baktığımızda Baba İlyas'ın ölüm şekliyle ilgili çelişkiler olsa da, Amasya'da öldüğü kesindir.

Konuya tekrar dönecek olursak, Baba İlyas'ın ölüm haberini alan Baba İshak ve güçleri, İbn Bibi'ye göre buna inanmayarak: "Babamız ölmemiş, haber ve yardım almak üzere Allah katına göklere yükselmiştir, tekrar geri gelecek"⁽¹²⁾ diye feryat ederek büyük bir azimle Selçuklu ordusunun üzerine harekete geçip, orduyu yenerek Hacı Mübârizuddin Armağanşah'ı öldürdüler. Amasya'yı ele geçiren Baba İshak güçleri ardından, devletin merkezi olan Konya'ya doğru harekete geçtiler. Bunun haberini alan II. Gıyâseddin Keyhusrev, Erzurum'da bulunan kuvvetlerini yola çıkardı. Selçuklu kuvvetleriyle, Kayseri civarında karşılaşan Baba İshak güçleri, orduyu yenerek ana istikamet Konya olmak üzere tekrar yol almaya başladılar. Kırşehir'in kuzey doğusunda yer alan Malya ovasında son hazırlıklarını yaparak toplandılar. Bunun haberini alan Selçuklu yönetimi Emir Necmeddin komutasındaki orduyu, Malya ovasına yönlendirdi. Türklerin yanı sıra Kürtler ve paralı Frenk askerlerinden de oluşan bu ordu, 1240 yılının sonlarına doğru (Kasım ayı civarı) Baba İshak güçlerine karşı savaş durumuna geçtiler. Ancak Baba İlyas'ın kerametlerini

duyan Selçuklu askerleri, Baba İshak güçlerine karşı tam manasıyla hücumla geçemediler. Hatta paralı Frenk askerlerinin bile, Baba İlyas'ın kerametlerinin bölgeye yayılan şöhreti karşısında çekimser davrandıkları gözlemlendi. Nihayet Türkmenlerin saldırısıyla savaş başladı. Paralı Frenk askerlerinin gelişmiş zırhlarını aşamayan Baba İshak güçleri, yenilmeye başladılar. Bu yenilginin bir sonucu olarak, sayıları yaklaşık 4000 kişi olan Baba İshak güçleri hayatlarını kaybetti. Bunların içinde Baba İlyas'ın halifesi ve isyanın askeri lideri olan Baba İshak'ta vardı. Selçukluların kazandığı bu başarı ordunun yerel askerlerinden ziyade, paralı Frenk askerlerinin askeri gücü sayesinde oldu. İsyandan kurtulanlar ise Kuzey Batı Anadolu'nun çeşitli yerlerine yerleşerek yaşamlarını sürdürdüler. Yaklaşık dört ay boyunca süren, Anadolu tarihinin en büyük halk hareketi olan Babai ayaklanması sona erdi. Bu ayaklanmaya katılanlar Babailer olarak anılmaya başlandı. Babailerin açtığı bu yol tıpkı kendilerine referans olan Öteki İslam Tarihi'nin isyan mirası gibi, kendinden sonraki Anadolu isyanlarına da referans oldu.

Teolojik alt yapı ile Dede Garkın, Baba İlyas ve Baba İshak'ın kimliği

Teolojik alt yapı:

13. yüzyılın başlarında yukarıda da bahsettiğimiz iki büyük göç dalgasıyla beraber Anadolu'ya Türk boylarının akını başladı. Bu göçlerle beraber aynı zamanda Anadolu tasavvufunun temellerini atan şeyh ve dervişlerde Anadolu'ya göç etmeye başladı. Tasavvuf 13.yüzyıl Anadolu'sunda göçebe Türkmenler arasında da oldukça kuvvetli temsilciler buldu. Göçebe Türkmenler arasında Baba diye adlandırılan dini reisler toplumsal hayatın maddi ve manevi bütün yönleriyle meşgul oluyorlardı. Bu babaların anlattığı din anlayışı, sade ve basit bir şekliyle halk tasavvufunun da temellerini oluşturuyordu. Göçebe Türkmenler kendilerine önce İranlı, daha sonra ise Türk Sufiler tarafından getirilen tasavvuf ağırlıklı mistik bir Müslümanlık anlayışını benimsediler. Kitabi bilgiden ziyade, sözlü kültüre dayanan bu anlayış özellikle Göçebe Türkmenlerin daha önce yaşadıkları bölgedeki inançlarıyla oldukça fazla benzerlik gösterdiğinden, halk tarafından benimsenmesi de kolay oldu. Yaz aylarında Kuzey Suriye'ye göçen Türkmenler, İsmaililer için bir asırdan beri propaganda merkezi olan bölgedeki Şii mitolojisine ait inançlardan etkilenmişlerdi. Dolayısıyla Baba İlyas'ın anlattığı iddia edilen bir kurtarıcı (mehdi) anlayışı göçebe Türkmenlere hiç de yabancı değildi. 13. yüzyıl Anadolu'suna dönecek olursak, bölgede yaşayan Şehirli Türkler, kitabi esaslara dayalı, medreselerde okutulan ve devlet desteğini alan Sünnilik temelli Ortodoks bir İslam anlayışını benimsemişlerdi. Göçebe Türkmenler ise yaşayış biçimlerinden ötürü daha çok sözlü kültüre dayalı, siyasi iktidarın desteği olmayan, çok farklı inançların bağdaştırılmasıyla vücut bulan Sünnilik ile çok az, Şiilik ile ise büyük oranda ortak noktaları bulunan Heterodoks İslam anlayışını benimsemişlerdi. Bu anlayış temelde Mehdicî (Kurtarıcı), Senkretik (Bağdaştırmacı) ve Mistik (Sufi) bir anlayışa sahipti.⁽¹⁴⁾ Özellikle Kurtarıcı ve Sufi anlayışından ötürü gerek

Şiilik gerekse Sünnilik ile ortak noktaları bulunan bu anlayış Hulûl ve Tenasüh gibi İslam Mistik felsefesine ait kuvvetli inançları da içerisinde barındırmaktaydı. Babailerin dinsel kimliğiyle ilgili bu görüşün dışında ortaya atılmış iki farklı görüş vardır. Bunlar Babailerin aslında birer Alevi ereni olduğu ve Alevi ocaklarından yetiştiğidir ki, son yapılan çalışmalar bu görüşün doğruluğunu ortaya koymaktadır. Diğeri ise Babailerin ne Alevi ne de Şii olmadığı, sadece Sünni kültürün Mistik anlayışını benimsemiş çeşitli Tasavvufi örgütlenmeler olduğu görüşüdür.⁽¹⁶⁾Bu konuyla ilgili ayrıntılı açıklamalara ilerleyen kısımlarda değineceğiz. Özellikle isyanın insan unsurunu oluşturan Heterodoks İslam anlayışını benimsediği iddia edilen tarikatlara baktığımızda dört farklı Anadolu Sufiliği karakterli tarikatın bulunduğunu görmekteyiz.

1-Kalenderiler:

Baba İlyas ayaklanmasına katılan dervişlerin büyük çoğunluğunu oluşturan Kalenderilik, 5. yüzyılda Orta Asya ve İran'da, büyük bir Sufilik akımı olarak ortaya çıktı. Cemâleddin-i Sâvi'nin gayretleri ile teşkilatlı bir yapıya dönüşen Kalenderilik, yaşanan yoğun göç dalgalarının sonucu olarak Anadolu'ya gelmeye başladı. Ortaklaşacı bir anlayışı savunan Kalenderilik, Ebubekr-i Niksari ve Şems-i Tebrizi gibi yüksek popülariteye sahip şeyhleri de içinde bulundurmaktaydı. Kalenderilerin kendileri için sıkça kullandıkları kavram Abdal'dır.

2-Yeseviler:

Hâce Ahmed-i Yesevi tarafından Maverâünnehir'de kurulan bir Türk tarikatı olan Yesevilik, özellikle eski Türk inançlarına ait çeşitli motifleri taşıdığından, Türkler arasında hızlı bir biçimde yayılmaya başladığı görülmektedir.

3-Haydariler:

Yeseviliğin ve Kalenderiliğin sentezinden doğan bir yapılanma olan Haydarilik Kutbeddin Haydar isimli bir Türk Şeyhi tarafından kurulmuştur. Kalenderilik ile taşıdıkları aynı inançlardan dolayı çoğu yerde Kalenderiliğin bir kolu olarak anılan tarikat özellikle müritleri tarafından boyunlarında taşıdıkları Tavk-ı Haydari adlı halkayla toplum nezdinde ün salmışlardır. Kutbeddin Haydar'ın, Hacı Bektaş-ı Veli ile alakasının çok sık olarak gösterilmesi tarikatın Bektaşiliğin oluşmasıyla beraber onun içinde eridiğini göstermekle beraber hem Anadolu Selçukluları hem de Osmanlı'da çok önemli bir yere sahip olduğunu da göstermektedir.

4-Vefâiler:

Seyyid Ebu'l- Vefâ Bağdâdi tarafından kurulan bu tarikatın Baba İlyas ve Baba İshak olmak üzere, Babailer isyanında yer alan çoğu mensubu olduğu bir dönem iddia edilmiştir. Ancak

son zamanlarda yapılan çalışmalar Baba İlyas'ın Vefâilik ile herhangi bir ilgisi olmadığına dair de önümüze somut veriler koymakla beraber, Anadolu'da böyle bir yapılanmanın olduğuna dair kuşkuları da beraberinde getirmektedir. Bu konuyla ilgili karmaşa hala devam etmektedir. Anadolu'da özellikle Bektaşiliğin oluşmasıyla beraber onun ve daha sonraları Aleviliğin içinde eriyen bir yapıya sahiptir. Nitekim Doğu Anadolu'daki Alevi dedelerinin ellerindeki Vefâi silsilenameleri de bunun en net göstergelerinden birisidir.

Sonuç olarak Babailerin Teolojik kökenini incelediğimiz zaman farklı ocaklara ve özellikle Şiiliğin İhtilalci kolu olan İsmaililikten etkilenmiş tasavvufi öğretiyeye sahip bir kitle olduğunu görmekteyiz. İsyanın, insan gücünü oluşturan kitlenin büyük bir kısmı da Alevi ocaklarına mensup erenlerdir. İsyanın, Alevilik ile ilgisine dair görüşler temel olarak altı dayanak üzerinedir. Bunlar: isyana katılan Türkmenlerin o dönem Alevilerin yaşadığı Kuzey Mezopotamya'da yer tutmuş oldukları, isyanın ortaya çıktığı tarihin, Anadolu Aleviliğinin oluşum süreci ile aynı zaman dilimine denk geldiği, Baba İlyas'ın mürşidi olan Dede Garkın'ın bölgedeki etkin Alevi ocaklarından birinin kurucusu olduğu, isyanın Muharrem ayının 10.gününde başladığı, Baba İlyas'ın yeşil sancağının Aleviliğe ait bir simge olduğu ve isyanın önderlerinin taşıdığı, Baba, Dede, Şeyh ve Hacı gibi unvanların aynı zamanda Alevilikte kullanılan unvanlar olduğu şeklindeki çeşitli dayanaklara dayandırılmaktadır.

Dede Garkın:

Baba İlyas'ın torunlarından biri olan Elvan Çelebi'nin bildirdiğine göre Babai ayaklanmasına katılan erenleri görevlendiren kişi ve dini önder Dede Garkın'dır. Dede Garkın aynı zamanda Baba İlyas'ın mürşidi ve Diyarbakır'dan Eskişehir'e kadar uzanan geniş bir coğrafyadaki Alevi mürşit ocaklarının da kurucusudur. Dede Garkın'ın yurdu, Şanlıurfa- Mardin sınırını oluşturan Büyük Circip çayının kesiştiği yer olan bugün ise Mardin'in Derik ilçesine bağlı olan bölgeydi. Dolayısıyla onun halifelerinin ve talip topluluklarının da aynı yöre kökenli olduğu söylenmektedir. Dede Garkın'ın Mezopotamya'da hangi tarihten beri var olduğuyla ilgili net bir kaynak bulunmamaktadır. Ancak Garkın boyunun, Irak'taki varlığı 12. yüzyıldan daha eskiye dayanmaktadır. Aynı zamanda çeşitli beyitlerde, Dede Garkın'ın Kerbelâ'da bir süre kaldığından söz edilmektedir. Dede Garkın'ın teolojik kimliğiyle ilgili iki görüş vardır. Bunlardan biri, Dede Garkın'ın halifesi olan Baba İlyas'ın, Âşıkpaşazâde'nin iddiasına göre, bir Vefâi tarikatına mensup halife olduğu, dolayısıyla onun mürşidi olan Dede Garkın'ın da Vefai olduğu görüşüdür ki, bu görüşün hatalı olduğu son yapılan çalışmalarla ortaya çıkmıştır. İkinci görüş ise kronolojik olarak Ebü'l Vefa Bağdadi'nin Dede Garkın ile halife olamayacağı, Âşıkpaşazâde'nin bu konudaki çelişkili açıklamalarının referans olarak kabul edilemeyeceği noktasıdır. Garkın aşiretinin dedesi olan, asıl adı ise Numan olan bu mürşit, 7. İmam Musa Kazım'ın soyundan gelen bir seyittir.

Baba İlyas:

Anadolu'ya gelişiyle ilgili iki farklı görüş bulunan Baba İlyas, ilk görüşe göre Anadolu'ya I. Alâeddin Keykubâd döneminde Hârezmlî Türklerden bir Türkmen babası olarak gelmiş ve Dede Garkın'ın halifesi olarak Amasya'ya yerleşmiştir. İkinci görüş ise Baba İlyas'ın müşidi olan Dede Garkın'ın yurdu Mardin yöresinden, Amasya kırsalına gelip Çat yöresinde bir köy kurarak burada zaviye açtığıdır ki, son yayınlanan çalışmalara bakıldığında bu görüşün doğruluğu daha ağır basmaktadır. Baba İlyas'ın eğitimine ve aile yapısına dair herhangi bir kaynak bulunmamaktadır. Özet olarak Baba İlyas, Dede Garkın'ın halifesi olarak Amasya'ya gelen ve burada zaviye açarak irşat faaliyetlerinde bulunan halk tarafından benimsenmiş ve saygı görmüş bir şeyhtir. Baba İlyas, yaptığı bu irşat faaliyetleri ile ayaklanmanın manevi önderliğini yapmıştır. Halk arasında "Resul obasının babası" anlamında bir sosyal ad ile de bilinen Baba İlyas'ın Selçuklu resmi tarihçilerinin iddia ettiği gibi bir peygamberlik iddiası da yoktur.

Baba İshak:

Baba İshak ise, yaşadığı bölge tam olarak bilinmemekle beraber başlangıç noktasının Samsat'taki Kefertut ya da Mardin'deki Kefersud bölgesi olduğudur. Kaynaklarda Baba İshak'ın, ayaklanmanın askeri önderliğini yaptığı ve Baba İlyas'ın baş halifesi olduğu bildirilmektedir. Baba İshak'ın etnik kimliğiyle ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bu konuya yazının anlam bütünlüğü açısından değinmeyeceğiz. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için Ahmet Yaşar Ocak'ın "Babailer İsyanı" kitabı ile Hamza Aksüt'ün "Mezopotamya'dan Anadolu'ya Alevi Erenlerin ilk savaşı" adlı kitapları incelenebilir.

İsyanın tahlili ve sonuç:

Mezopotamya ve Anadolu toprakları, Selçuklu ve Osmanlı saray tarihçileri tarafından bilinçli olarak gerçek hüviyetleri gizlenen, insanların zihin dünyasından silinerek toprağın altına gömülen irili ufaklı pek çok ayaklanmaya sahne olmuştur. Öteki İslam Tarihi'nin Anadolu'daki en önemli başkaldırı hareketlerinden biri olan Babailer ayaklanması da bunlardan birisidir. Bu ayaklanmayı İbn-i Haldun'un deyişiyle Bedeviler ile Hadariler'in karşı karşıya gelmesi olarak niteleyebiliriz. Babai ayaklanması, 13. yüzyıl Anadolu'sunda yerleşik bir hayat yaşayan, dönemin üretim araçlarını elinde bulduran Hadaret'in merkezi Konya'ya karşı, ezilmişlerin ve horlanmışların yani Bedavet'in çevresi olan Malatya, Tokat, Amasya, Kırşehir ve Mardin gibi yurtlardan ayaklanan insanların, merkeze karşı eşitlik hayaliyle gerçekleştirdiği bir ayaklanmadır. Asıl amaç, saltanatı yıkıp yerini eşitlikçi bir düzen kurmaktır. Babailer isyanının tarihsel mirasına baktığımız zaman, Babak Hürremi'den, Karmatilere, Zenc Hareketi'nden, Ebû Müslim Horasânî'ye, İsmaililer'den, Hurufiler'e kadar gelen ayaklanma mirasının özüne rastlamak mümkündür. Ayaklanma, sadece tarihsel mirası kendisine referans almamış, aynı zamanda kendinden sonraki Cimri isyanı gibi Babailiğin fikir ve aksiyon planının bir devamı olan isyanlara da referans olmuştur.

Dipnotlar

- 1- Hamza Aksüt, *Mezopotamya'dan Anadolu'ya Alevi Erenlerin İlk Savaşı* (1240), Yurt Kitap, Ankara, 2006, s. 15.
- 2- Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı, Dergâh Yayınları*, İstanbul, 2011, s. 38.
- 3- Mahmud-i Kerimüddin Aksarayi, *Müsameretü'l-Ahbar*, Çeviren: Prof. Dr. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000, s. 65.
- 4- Yaşar Nuri Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektaşilik*, Yeni Boyut, İstanbul, 2013, s. 68.
- 5- Ahmet Yaşar Ocak, a.g.e., s. 94.
- 6- Hamza Aksüt, a.g.e., s. 49.
- 7-Ahmet Yaşar Ocak, a.g.e., s. 128.
- 8- Alıntılayan: Ocak, a.g.e., s.133.; Aktaran: İbn Bibi, *el- Evamiru'l- Alaiyye fi'l-Umuri'l- Alaiyye*, s. 501-502.
- 9- Alıntılayan: Ocak, a.g.e., s.134.; Aktaran: Abı'l Farac, *Chronography*, s. 540.
- 10- Simon de Saint Quentin, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, Hazırlayan: Tufan Karasu, Daktav, Alanya, 2006, s. 63-64.
- 11- Elvan Çelebi, *Menakıbu'l -Kudsiyye Fi Menasibi'l-Ünsiyye*, Hazırlayan: İsmail Erünsal, Ahmet Yaşar Ocak, 1995, s. 47.
- 12- Alıntılayan: Ocak, a.g.e., s.133.; Aktaran: İbn Bibi, *el- Evamiru'l- Alaiyye fi'l-Umuri'l- Alaiyye*, s. 502.
- 13- Ahmet Yaşar Ocak, a.g.e., s. 77.
- 14- A.g.e., s. 80-84.
- 15-Hamza Aksüt, a.g.e., s. 17.
- 16- Mikail Bayram, *"Babaîler İsyanı Üzerine"*, Hareket, S. 23, Emek Matbaacılık, İstanbul, 1981, s. 16-28
- 17- Ahmet Yaşar Ocak, *Dede Garkın ve Emirci Sultan Vafaiyye ve Yeseviyye Gerçeği*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014, s. 10-45
- 18- Hamza Aksüt, a.g.e., s. 171-185
- 19- A.g.e., s. 29-48.
- 20- *Bedevi*: Bedevîlik yani badiye hayatı, ne çöl hayatını ve ne de köy veya kır hayatını ifade etmekte belki de bunların hepsini içermekte, bedevilerin oturduğu ve dolaştığı her bölgeyi, göçebelikten yarı göçebeliğe ve hatta kısmen göçebe köylü hayatına kadar her durumu içine almaktadır.
- 21- *Hadari*: Şehir hayatına veya yerleşik hayata karşılık gelen tanımlamadır. Hadarîlik de bugün "şehirlilik" olarak ifade edilebilir.